

Wanda Gawłowska

"Excerptum de vita Alexandri Magni" Frutolfa z Michelsbergu w kodeksie eugeniuszowskim w Wiedniu

Collectanea Philologica 1, 175-179

1995

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

HISTORICA

Wanda GAWŁOWSKA

EXCERPTUM DE VITA ALEXANDRI MAGNI FRUTOLFA Z MICHELBERGU W KODEKSIE EUGENIUSZOWSKIM W WIEDNIU*

Frutolf¹, nauczyciel, bibliotekarz i przeor w benedyktyńskim klasztorze św. Michała w Bambergu² zmarł 17 stycznia 1103 roku³. Był autorem między innymi kroniki świata pt. *Liber cronicorum*. Taki tytuł poświadcza pod jego nazwiskiem bibliotekarz Burchard w katalogu rękopisów biblioteki michelsberskiej z połowy XII w.⁴ Kontynuatorem dzieła Frutolfa był Ekkehard⁵, opat

* Komunikat pod tym tytułem został wygłoszony w języku francuskim na „18. Internationale Eirene-Konferenz” w Budapeszcie w 1988 r. i wydrukowany w „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae” 1990–1992, t. 33, s. 129–132. Artykuł w wersji polskiej zawiera rozszerzoną literaturę przedmiotu.

¹ Z najważniejszej literatury dotyczącej Frutolfa należy wymienić H. Bresslau, *Die Chroniken des Frutolfs von Bamberg und des Ekkehard von Aura*, Bamberger Studien, NA 1896, 21, s. 197–234; A. D. von den Brincken, *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, Düsseldorf 1957, s. 187–193; A. B. Mulder-Bakker, *Vorstenschool vier Geschiedschrijvers over Alexander en hun Visie op het Keizerschap*, Groningen 1983, szczególnie s. 57–73; W. Gawłowska, *Frutolfa z Michelsbergu „Chronicon universale” wątki dziejopisarskie i literackie*, Łódź 1989, s. 71–93; por. także przyp. 8 i 9.

² W literaturze naukowej cytuje się tę nazwę jako Michelsberg.

³ Por. *Annales S. Michaelis Babenbergenses i Ex Necrologio S. Michaelis Posteriori*: 1103, 16 K. Febr. Frotolfus mon. 16 K. Febr. Frotolfus pres (s. 564). 1103 et Sigefridus diaconus 1169, monachi nostrae congregationis (s. 567). Datę śmierci Frutolfa poświadcza także Heimo z Bambergu: Frotolfus presbyter et monachus S. Michaelis, cuius mors in necrologio S. Michaelis ad diem 17 Ian. 1103 refertur (s. 537). Cytowane według wydania: P. Jaffé, *Bibliotheca rerum Germanicarum. Monumenta Bambergensia*, Bd. 5, Berlin 1869, Aalen 1964.

⁴ Por. K. Dengler-Schreiber, *Scriptorium und Bibliothek des Klosters Michelsberg in Bamberg*, Graz 1979, szczególnie s. 5–17. Zob. także wykaz nr 3 ksiąg, które napisał Frutolf: Subnotatos libros pie memorie Frutolfus, cenobii huius prior, huic loco contulit, quos manu sua pene omnes ipse scripsit: 6. Liber cronicorum.

⁵ W Nekrologu michelsberskim znajdujemy następującą notę o śmierci Ekkeharda, mnicha z Tagernsee, opata w Aura: *Ex Necrologio S. Michaelis Posteriori*: 1125, 10 Kal. Mart. Eggehardus abbas S. Laurentii Uraugiae (s. 568). Jako autor *Kroniki* wymieniony jest Ekkehard

w Aura, który właściwego autora skazał jakby na *damnatio memoriae*, uznając siebie za jedyne go twórcę całego utworu. Do czasu fundamentalnego studium H. Bresslaua⁶ właśnie Ekkehard przez ponad 700 lat był uważany za właściwego autora kroniki. Dlatego G. Waitz wydał ten utwór w 1844 r. pt. *Ekkehardi Chronicon universale*⁷.

Złożony problem autorstwa kroniki jest w dalszym ciągu dyskutowany w literaturze przedmiotu, o czym mogą świadczyć prace F. J. Schmale⁸ i I. Schmale-Ott⁹, którzy obecnie przygotowują nowe, krytyczne wydanie tekstu Frutolfa i Ekkeharda¹⁰.

Frutolf był pierwszym autorem średniowiecznym, który do historycznego opisu władców Macedonii dołączył legendę Aleksandra jako rzeczywiste źródło wzbogacające jego biografię i działalność polityczną. Ta amplifikacja była świadomie zamierzona, o czym świadczy następująca uwaga odautorska zamieszczona przed *Excerptum de vita Alexandri Magni*¹¹: „Sed quia idem Alexander multa mire peregrisse legitur, quae scire multi delectantur, libet de vita eius aliqua summatim decerpere, quibus delectationi quorentium utcumque valeam satisfacere” (62, 9–11). Frutolf stworzył w swej kronice określoną wersję biografii Aleksandra, której miarą popularności w średniowieczu była znaczna liczba (ponad 30) zachowanych do chwili obecnej rękopisów w całej Europie, krążących niezależnie od tekstu „Kroniki świata” od XII do XVII w.¹²

między innymi w tzw. Anonymus Mellicensis: Ekkehardus abbas vir admodum doctus et religiosus extitit, qui et suam nichilominus cronicam scripsit. (cyt. za M. Manitusem, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München 1964, Bd. 3, s. 357).

⁶ Bresslau, *op. cit.*

⁷ Edycja tekstu: MGH SS, 6, s. 33–231. Por. przedruk tego wydania: PL, 154, s. 498–1060.

⁸ Na uwagę zasługują: *Zur Abfassungszeit von Frutolfs Weltchronik*, BHVB 1966, 102, s. 81–87; *Überlieferungskritik und Editionsprinzipien der Chronik Ekkehards von Aura*, DA 1971, 27, s. 110–135; por. F. J. Schmale, I. Schmale-Ott, (ediderunt) *Frutolfs und Ekkenhards Chroniken und die Anonyme Kaiserchronik (Frutolfi et Ekkehardi Chronica necnon Anonymi Chronica imperatorum)*, Darmstadt 1972, s. 1–377, w Serii: *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters XV*. Wydanie to obejmuje historię władców niemieckich od 1000 r.

⁹ *Die Rezension C der Weltchronik Ekkehards*, DA 1956, 12, s. 363–386; *Untersuchungen zu Ekkehard von Aura und zur Kaiserchronik*, ZBLG 1971, 34, s. 403–461.

¹⁰ Por. zapowiedzi nowej edycji powtarzające się w DA (np. DA 1982, 38, s. IV; 1985, 41, s. V.). Nowe wydanie ma się ukazać w MGH SS, t. 33.

¹¹ Jest to pierwsza z ośmiu dygresji w *Chronicon universale*. Pozostałe dygresje mają następujące tytuły: *De origine Francorum* (s. 115–119), *Hystoria Gothorum* (s. 119–123), *De Amazonibus* (s. 121), *De origine Hunorum* (s. 123–130), *Hystoria Longobardorum* (s. 141–150), *Descriptio actuum Karoli Magni* (s. 161–169) i *De origine Saxonum* (s. 176–189).

¹² Por. Manitius, *op. cit.*, s. 358; R. M. Zawadzki, *Legenda o Aleksandrze Wielkim w rękopisach polskich XIII–XV wieku. Zarys problematyki*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1971, 21, s. 66–85, tutaj s. 72–73.

Dowodem recepcji *Excerptum de vita Alexandri Magni* w polskiej tradycji średniowiecznej¹³ jest wersja zawarta w Kodeksie Eugeniuszowskim, znajdującym się obecnie w Österreichische National Bibliothek¹⁴. Uważa się, że Kodeks Eugeniuszowski stanowi czternastowieczną kopię egzemplarza z połowy XIII w. należącego, jak się przypuszcza, do księgozbioru biskupa poznańskiego Boguchwała II. Autorem trzynastowiecznego rękopisu był kanonik Mikołaj z Rogalina, proboszcz w Sielcu, o czym świadczy między innymi Incipit Vita Alexandri regis scripta per manus Nicolai (fol. 1) i Finit cronica sive originale regum et principum Polonie edita per magistrum Vincencium Cracoviensem episcopum scripta per manum Nicolai posnaniensis canonici et plebani de Sydce (fol. 227)¹⁵. Kodeks ten przynajmniej do połowy XV w. był przechowywany w Polsce. Następnie, być może zabrany przez Szwedów, stał się własnością słynnego filozofa Leibniza. Z kolei został ofiarowany przez filozofa księciu Eugeniuszowi Sabaudzkiemu, od którego Kodeks otrzymał nazwę „Eugeniuszowski”. A wraz z biblioteką księcia został włączony do Cesarskiej Biblioteki Nadwornej¹⁶.

Na fol. 1–13 Kodeksu Eugeniuszowskiego czytamy między innymi: „Alexander magnus Phylippi ut putabatur, et Olympiadis filius” (fol. 1), „Egip-tiorum gentem in mathematica arte fuisse valentem litterae tradunt” (fol. 2), „In his ergo itineribus quae et quanta pertulerit et quam miranda conspexerit, ipse, ut fertur, ad matrem suam Olympiadem et magistrum suum Aristotelem scribit” (fol. 8), „in rixam prede emulacione consumpserunt” (fol. 13). Zestawione powyżej fragmenty rękopisu obejmują całą biografię Aleksandra w dziele Frutolfa zawierającą tytuły: *Excerptum de vita Alexandri Magni* (62,

¹³ Obecnie w Polsce znajdują się dwa rękopisy: w Bibliotece Narodowej w Warszawie (BOZ, 26) i w PAN w Gdańsku (F. Mar., 176). Por. W. Gawłowska, *L'Excerptum de vita Alexandri Magni de Frutolf de Michelsberg dans la collection de la Bibliothèque Nationale à Varsovie*, 17. Internationale Eirene-Konferenz, Resümees, Berlin 1986, s. 68.

¹⁴ Sygn. 480 (Eugen., fol. 12), kk. 1^r–13^r. W polskiej literaturze opisu Kodeksu dokonał ostatnio M. Plezia, *Zawartość Kodeksu tzw. Eugeniuszowskiego Kroniki Mistrza Wincentego*, [w:] *Cultus et Cognitiono. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 435–443; por. tenże, *Tradycja rękopiśmienna Kroniki Kadłubka*, [w:] *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań 1976, s. 377–381.

¹⁵ Jest to najstarszy rękopis *Kroniki polskiej Mistrza Wincentego*. Edycja tej wersji rękopiśmiennej: *Magistri Vincentii Episcopi Cracoviensis Chronica Polonorum sive Originale regum et Principum Poloniae* quae e codice vetustissimo Eugenio Bibliothecae Caesareae Vindobonensis acuratissime rescripta praevia de ipso codice dissertatione edidit A. Przędziecki, Cracoviae 1862.

¹⁶ Por. J. Wiesiołowski, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV–XV wieku*, Wrocław 1967, s. 41; B. Kürbis, *O inspiracji okultystycznej w średniowiecznej wizji dziejów*, [w:] *Świadomość historyczna Polaków. Problemy i metody badawcze*, red. J. Topolski, Łódź 1981, s. 73–153, tutaj s. 139; W. Gawłowska, *Recepcja antycznych biografii Aleksandra Wielkiego w średniowiecznej literaturze zachodnioeuropejskiej (Zarys problematyki)*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia litteraria 1991, 31, s. 187–219, tutaj 210–211.

13–70, 27) i *De mirabilibus rebus, quas Alexander vidisse dicitur* (70, 29–75, 57). Biografia Aleksandra w Kodeksie Eugeniuszowskim kończy się na opisie walk diadochów po jego śmierci zgodnie z przekazem Frutolfa. Ostatnie zdanie stanowi metaforę Pawła Orozjusza, że diadochowie, jak chciwe psy, rozszarpali najlepszą zdobycz dostarczoną przez wielkiego lwa i zniszczyli ją przez kłótnie przy współubieganiu się o podział łupów¹⁷.

W biografii Aleksandra zawartej w Kodeksie Eugeniuszowskim poza jednym tytułem „Incipit vita Alexandri regis” (fol. 2) odpowiadającym *Excerptum de vita Alexandri Magni* nie dostrzega się osobnego wyodrębnienia trzeciej części opisującej niezwykle przygody króla w Indiach, czyli „De mirabilibus rebus quas Alexander vidisse dicitur”. Dla lepszej orientacji w treści rękopisu wprowadzono sporadyczne marginalia, jak: „Prima pugna Alexandri” (fol. 3), „Prima pugna cum Dario” (fol. 6), „Mors Darii” (fol. 7) i „Pugna cum Poro” (fol. 7).

Jeśli chodzi o język rękopisu należy podkreślić, że jest to poprawna i dość wierna kopia przekazu Frutolfa. Możemy sądzić, że w ciągu około 150 lat między tymi zabytkami stało niewiele kopii, które mogłyby wpłynąć na mniejszą wierność w stosunku do oryginału.

Według H. Bresslaua¹⁸ około 1117 r. Ekkehard z Aury sporządził z kroniki Frutolfa epitomy przez wydzielenie z niej poszczególnych ekskursów dotyczących Wyprawy Krzyżowej do Ziemi Świętej, Historii Aleksandra, Gotów, Hunów, Franków, Longobardów i Saksonów. Te epitomy weszły do tzw. redakcji E (Ekk III) wraz z nowym opracowaniem kroniki. W ten sposób Ekkehard opracował cały szereg traktatów historycznych z tych części, które w oryginale były osobnymi dygresjami zaopatrzonymi w tytuły z wyjątkiem pierwszego ekskursu. Dlatego Mikołaj z Rogalina, tworząc archetyp przyszłego Kodeksu Eugeniuszowskiego w połowie XIII w., mógł korzystać albo z *Excerptum de vita Alexandri Magni* zamieszczonego w „Chronicon universale”, albo ze zbioru historycznych traktatów dokonanego przez Ekkeharda, lub też z kodeksu, w którym biografia Aleksandra pióra Frutolfa została umieszczona wśród innych pism historycznych, czy pseudohistorycznych. Wobec powyższego wydaje się, że właśnie *Excerptum de vita Alexandri Magni* mogło być pierwszą wersją opowieści o Aleksandrze, jaka trafiła do Polski z dalekiego Bambergu, z którym władcy polscy utrzymywali ożywione kontakty już na początku XI w. Świadectwem tego może być obecność Mieszka II, włączonego jeszcze za swego życia do wspólnoty bamberskiej

¹⁷ Orosius, III, 23: Principes vero eius quatuordecim annis dilaniaverunt, et veluti opimam praedam a magno leone prostratam avidi discerpere catuli: seque ipsos invicem in rixam irritatos praedae aemulatione fregerunt (cyt. według PL, 31, 846).

¹⁸ Bresslau, *op. cit.*, s. 230.

z racji ofiarowanych darów¹⁹, wraz ze swą żoną Rychezą na konsekracji kościoła św. Michała i Benedykta w klasztorze bamberskim w 1021 r. Wtedy, jak sugerowała B. Kürbis²⁰, Matylda, żona księcia Fryderyka, mogła podarować Mieszkowi II Psalterz wraz z sekwencją do św. Michała Archanioła jako prezent koronacyjny.

*EXCERPTUM DE VITA ALEXANDRI MAGNI DE FRUTOLF
DE MICHELBERG DANS LE CODE D'EUGÈNE À VIENNE*

(résumé)

Frutolf, instituteur, bibliothécaire et prieur dans le convent bénédictin St. Michel à Bamberg mourut le 17 janvier 1103. Entre autres, il était auteur de la chronique du monde, intitulée *Liber cronicorum*.

Frutolf était le premier auteur moyenâgeux qui joignit à la présentation historique des souverains de la Macédoine, la légende d'Alexandre en tout que source véritable en enrichissant la biographie et l'activité politique de celui-ci.

La version incluse dans le Code d'Eugène qui se trouve à présent dans l'Österreichische National Bibliothek porte témoignage sur la réception de l'*Excerptum de vita Alexandri Magni* dans la tradition moyenâgeuse polonaise. Quant à la langue du manuscrit, il faut souligner que c'est la copie correcte et assez fidèle de l'énoncé de Frutolf. Il paraît donc que c'est l'*Excerptum de vita Alexandri Magni* qui pouvait être la première version du récit d'Alexandre qui vint en Pologne de Bamberg lointain avec lequel les souverains polonais avaient établi de vifs contacts déjà au début du XIème siècle.

¹⁹ Por. dwa zapisy nekrologiczne (cyt. za Jaffé, *op. cit.*, s. 571): 1034. Misico, secundus dux Poloniorum, frater noster. Hic dedit nobis pallium et sex cappas puerorum et plurimum pecuniae; unde factae sunt viginti quattuor statuae, quae circa chorum sunt locatae. Misico, dux Poloniorum, frater noster. Hic dedit nobis pallium et VI cappas puerorum et plurimum pecuniae; unde factae sunt XXIV statuae, quae circa chorum, sunt locatae III candeli. Por. A. Gieysztor, *Polska i Bamberg w XI wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1970, 15, s. 70–73.

²⁰ B. Kürbis, *Studia nad Kodeksem Matyldy. I. Sekwencja „Ad celebres rex celice”*, „Studia Źródłoznawcze” 1983, 27, s. 107–109; por. również te jż następujące prace na ten temat: *Studia nad Kodeksem Matyldy. II. Jeszcze o losach rękopisu i miniatury*, „Studia Źródłoznawcze” 1987, 30, s. 99–119; *Studia nad Kodeksem Matyldy. III. List księżnej Matyldy do Mieszka II*, „Studia Źródłoznawcze” 1987, 30, s. 125–149; *Studia nad Kodeksem Matyldy (Studies on the Code of Mathilda)*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Nauk o Sztuce, Sprawozdanie nr 102 za 1984 r., Poznań 1986, s. 72–76.